

“BOBURNOMA”DA O’LCHOV BIRLIKLARI LEKSEMALARI VA ULARNING INGLIZCHA TARJIMALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10051372>

Sayyora Shodmonova

Filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori

PHD dotsent Qarshi muhandislik-iqtisodiyot institute

ORCID ID 0009-0005-2564-9003

Annotatsiya

Ushbu maqola “Boburnoma” matnidagi pul qiymatini ifodalovchi o’lchov birliklarining lingvokulturologik xususiyatlariga bag’ishlanadi. O’lchov birliklarining tarjimasini transliteratsiya usulida berilishi hamda tarjimalarning lingvokulturologik va pragmatik xususiyatlariga alohida e’tibor berilgan. “Boburnoma” matnidagi pul qiymatini ifodalovchi o’lchov birliklarining tarjimalarda aks etishdagi muammolar va ularning tarjimalarida lingvokulturologik xususiyatlarini qayta tiklanish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar

o’lchov birliklari, ashrafiy, shohruhiy, olmos, dinor, lingvokulturologik xususiyatlar, asliyat, matematik raqamlar,

Ma’lum bir asar matnida muayyan bir xalq turmush tarzi jarayonida kundalik hayot ehtiyojlari uchun qo’llanadigan o’lchov birliklari leksemalarini boshqa bir xalq o’lchov birliklari so’zlari (leksemalari) bilan almashtirish chog’ida, uni asarning umumiy ohangiga, undagi tarixiy haqiqatga, milliy ruhga nechog’lik mos kelish-kelmasligini jiddiy o’ylab ko’rish muhimdir. O’lchov birligi haqida zarur ma’lumotga ega bo’lmay turib, e’tiborsizlik bilan o’z tilida ifoda etilayotgan, boshqa xalq turmush tarzi uchun mos kelmaydigan o’lchov birligi bilan tarjima qilinishi asarning badiiy-estetik qimmatiga putur yetkazadi, kitobxonda voqelikka nisbatan ikkilanish, ishonchsizlik uyg’otadi.

Qadimda o’lchov birliklari oltin, kumush yoki misdan yasalgan va anglatgan qiymati shunga muvofiq holda bir-biridan farq qilgan, ya’ni tangalarning qiymati tangaga ishlatilgan oltin, kumush yoki mis og’irlik darajasi hamda metallning qadri bilan belgilangan. Demak, tanga qanday predmetdan yasalishidan qa’tiy nazar, o’sha davr uchun pul birligi bo’lgan. “Boburnoma” matnida pul qiymatini ifodalovchi: dinor// dinar, dirham// diram, flus// fulus, donge, tanga, ashrafiy,

yarmoq, shohruhiy kumush, oltun, rotiba, vajah, shuningdek, olmos pul birliklari uchraydi.

“Boburnoma” matnida: “Chahorshanba kuni Borik ob tushganda Hindustonda qolg’on Nurbekning inilaridin yigirma ming shohruxiylik oltun va ashrafiy va tangakim, Xoja Husayn devon Laho’r xolisotidin yiborib edi, kelturdi” (BN.184), deb o’qiymiz.

Leyden-Erskin tarjimasida: On Wednesday, when we were coming to our ground at Barik-ab, the brothers of Nur Beg, who had remained behind in Hindustan, arrived bringing to the amount of twenty thousand shahrokhis, in gold, in ashrafis and tankis, which Khwajeh Hussain, Diwan of Lahore, had sent by them (L-E, Voll.II; 155) tarzida tarjima qilinadi.

Asliyat matnida: “yigirma ming shohruxiylik oltun va ashrafiy va tangakim” pul qiymatini bildiruvchi o’lchov birliklari leksemalari, tarjimada: twenty thousand shahrokhis, in gold, in ashrafis and tankis, shaklida qayta tiklanadi. E’tibor qaratsak, pul birligi leksemalari transliteratsiya usulida berilgan oltin so’zining muqobil varianti borligi uchun tarjimasi berilgan. Tarjimaga aniqlik kiritish maqsadida, Leyden-Erskin tomonidan pul o’lchov birliklari leksemalari tarjimasining satr ostida keltirgan izohini berishni ma’qul topdik: About £1,000 sterling. Nothing can afford a stronger proof of the scarcity of specie in Kabul than this appropriation of so small a sum. The tanki, or tangi, is a small silver coin of the value of about fivepence. The name of ashrafi is applied to the gold mohur, which is worth about a guinea and a half. It is applied, however, to gold coins of various magnitude and value (Taxminan 1,000 funt sterlingdir. Mayda miqdordagi so’m mablag’iga qaraganda Kobuldagi qiymat turlarining yetishmasligi bunga dalildir. Tanki yoki tangi - kumush tanga bo’lib, qiymati besh pensga teng. Oltin mohur ashrafi nomi bilan ataladi, qimmatiga grafiya va uning yarmiga tengdir. Ammo u har xil kattalikdagi va qiymatdagi oltin tangalarga nisbatan qo’llaniladi (M.T). Bundan ko’rinadiki, tarjimon o’zga tilda ifoda etilgan pul qiymatini shu tilda so’zlashuvchi xalq uchun tushunarli ifodalashga harakat qiladi.

A.Beverij tarjimasida: On Wednesday, when we had dismounted at Barik-ab, the younger brethren of Nur Beg - he himself remaining in Hindustan - brought gold, ashrafis and tankas to the value of 20,000 shahrukhis, sent from the Lahor revenues by Khwaja Husain (A.B.446) tarzida qayta yaratiladi. Asliyat matnida: “yigirma ming shohruxiylik oltun va ashrafiy va tangakim” pul qiymatini bildiruvchi o’lchov birliklari leksemalari tarjima matnida: gold, ashrafis and tankas to the value of 20,000 shahrukhis (oltin, ashrafiy va tanga yigirma ming shohruhiy qiymatiga ega) deb keltiriladi. A.Beverij ham pul o’lchov birliklari leksemalarini

tarjimalariga izoh keltiradi. Izohda: Discussing the value of coins mentioned by Babur, Erskine says in his History of India (vol, i, Appendix E.) which was published in 1854 AD. that he had come to think his estimates of the value of the coins was set too low in the Memoirs (published 1826 AD.). This sum of 20,000 shahrukhis he put £1,000. Cf. E. Thomas Pathan Kings of Dihli and Resources of the Mughal Empire" (Bobur tomonidan tangalar qiymati bildirilgan muhokamasi, 1854 yilda nashr qilingan Erskinning Hindiston tarixi (I-jildining Ye apendiksida) esdaliklarda keltirilgan tangalar qiymati juda kam qiymatga egaligi ta'kidlangan, degan fikrga kelgan. 20 ming shoxruhiyani 1.000 funt sterlingga teng qo'yadi va E. Tomsning "Dehli podshohi va mo'g'ul imperiyasining resurslari" kitobida (M.T) deb keltiradi.

Har ikkala tarjimonlar tomonidan yozilgan izohlarni keltirib o'tishni joiz deb topdik, chunki bular aynan pul birliklarini asliyatga nisbatan qayta tiklash jarayonida kelib chiqqan ayrim fikr va mulohazalarni ko'rsatib berish uchun xizmat qiladi.

V. Tekston tarjimasida: On Wednesday, at Barikao, one of Nur Begs younger brothers brought twenty thousand shahrukhis worth of gold, ashrafis, and tankas, which Khwaja Husayn the divan had forwarded from the Lahore revenues. Most of it was sent for the benefit of Balkh by Mulla Ahmad, one of the lords of Balkh (W.T.311) deb tarjimada keltiradi.

Pul o'lchov birliklari leksemalarini mutarjim: "twenty thousand shahrukhis worth of gold, ashrafis, and tankas" shaklida qayta yaratadi. V. Tekston ham tarjimada oltin so'zini ekvivalenti bilan almashtiradi, qolganlarini esa transliteratsiya yo'li bilan amalga oshiradi.

Tarjimalarni amalga oshirishda har bir tarjimon o'z nuqtai nazaridan yondashganini ko'ramiz. Uchala tarjimon ham o'quvchisiga tushunarli tarzda bo'lishi uchun tarjimaning turli yo'llariga kirib ko'rgan, pragmatik jihatidan o'quvchiga qulay imkoniyat yaratishga harakat qilgan. Leyden-Erskine ham o'quvchilari uchun tushunarli bo'lishi ilinjida izohlarni aniq keltirishga uringan. Bu ham tarjimonning yuksak mahorat egasi ekanligidan darakdir.

Professor G'aybulla-as-salom ta'biri bilan aytganda: "Mutarjim judayam o'ziga xos layoqat, iqtidor, iste'dod va bilim sohibi bo'lishidan tashqari, uning zakovatida deyarli barcha ijod ahlining faoliyatiga xos: tahlil, tasvir, tiynat yaratish, kayfiyat tug'dirish va hatto maxsus "o'qiy bilish" sifatleri jamuljam". Darhaqiqat, tarjimon bu sohada mohir tarjimon bo'lish bilan birga, ijodkor yaratgan asarning mazmun-mohiyatini to'liq tushunishi hamda uning milliy va madaniy xususiyatlarini anglab yetishi lozim. Shundagina, tarjima asarlari xuddi

asliyatdagidek o'z mazmun va shaklini saqlab qoladi, shuningdek, o'quvchiga asliyat matnidek o'qib, voqealar tasvirini aniq ko'z o'ngida tasvirlantira olishiga katta imkoniyat yaratiladi.

Yana bir pul qimmatini bildiruvchi Ashrafiy so'zi ham pulning eski birligi bo'lib, chervon qiymatiga teng bo'lgan. Chervon o'n so'mlik (10 so'm) pul qiymatini anglatadi. Alixon chiqib, bir pora ashrafiy peshkash qildi (BN.363). Ba'zi manbalarda qayd etilishicha, ashrafiy Eronning milliy oltin puli bo'lgan. Bu narsa Tehronda chop etilgan "Lug'atnoma"da ham qayd etilgan. Bu so'z tarixi haqida Eron tilshunoslari orasida ikki xil fikr yuradi: 1. Ashraf Afg'on Fotehi Isfaxon XII asrda shu tangani zarb ettirgan. Shuning uchun pul uning nomi bilan yuritiladi. 2. Bu pul ashraf oyida zarb etilgan. Ammo bu ma'lumotlardan qat'i nazar Eron ashrafiysi uch xil bo'lgan: 1) bir tuman, ya'ni bir misqol tillo; 2) besh ming tuman, ya'ni yarim misqol tillo; 3) ikki ming tuman, ya'ni to'rt yarim tillo. Boshqa mamlakatlarda "ashrafiy"ni "lira" deb ham nomlashgan. Bu so'z XIX asr manbalarida ham siyrak bo'lsa-da, uchraydi. "G'iyos ul - lug'ot" da u oltin aqcha, yani 10 mosha miqdorda bo'lganligi qayd etilgan.

Yuqoridagi tarjima matnlarining tahlili jarayonida "shohruxiy, ashrafiy, tanga" pul qiymati birliklarining asliyat matni va tarjimalarda berilishi bo'yicha misollar keltirib tahlilga tortdik. Ularni tarjimalarda qay yo'sinda aks etganligini ko'rsatib berdik. Shuning uchun asliyatda keltirilgan matn bilan cheklandik.

Gulbadanbegim "Humoyunnoma" asarida ham Hindistonda XVI asrda iste'molda bo'lgan o'lchov birliklaridan pul qiymatini ifodalovchi "ashrafiy" va "shohruxiy"ni ko'p qo'llagan. "Ashrafiy" Hindistonda uzoq vaqtlar amalda bo'lgan va bugungi kunda ham xalq tilida saqlanib qolgan.

O'rta asr xalq hayotida keng qo'llanilgan o'lchov birliklari leksemalarini o'sha davr uchun xos bo'lmagan yoki ayni paytdagi xalqaro o'lchov birligi tizimida qabul qilingan termin orqali o'girish to'g'ridan-to'g'ri anaxronizmga olib kelgan bo'lar edi. Mutarjimlar anaxronizmdan saqlangan holda, bu o'lchov birliklari leksemalarini qayta tiklash jarayonida tarjimaning boshqa usulidan foydalanib, qayta tiklasa ham bo'ladi. Shuningdek, "tarjimon har bir muayyan holatga ijodiy yondashishi, muallif fikrini to'g'ri aks ettirish uchun qayg'urishi shart".

Xuddi shuningdek, pul va baho o'lchov birligi leksemalarining tarjimasi, mutarjim ro'baro' keladigan murakkab masalalardan biridir. Chunki baho birliklari har bir xalq tilida nafaqat nomlanishi, balki qimmatini jihatidan ham bir-biridan keskin farq qiladi. Hatto muayyan bir xalq hayotida ma'lum bir baho o'lchov birligi turli davrlarda turli qiymatlarga ega bo'lishi ayon. Bu, albatta, o'sha davr hayotining iqtisodiy ahvoli, moddiy shart-sharoitlari bilan bevosita bog'liqdir.

Hozirgi kunda kundalik turmush tarzimizda ishlatiladigan baho birliklari hammamizga tanish bo'lishiga qaramay, o'tmishda ota-bobolarimiz tushunchalaridan kelib chiqqan holda nomlangan va belgilangan baho o'lchovlari haqida hamma ham aniq ma'lumotga ega emas, albatta. Bunday baho o'lchov birliklarini endilikda faqat ilmiy yoki tarixiy badiiy asarlarda uchratamiz. Qadimda O'rta Osiyoda pul, paqir, miri, tanga o'lchov birliklari bo'lib, kumush va tilla tangalar alohida farqlangan.

Pul faqat tushunchalarnigina emas, balki aniq miqdordagi baho o'lchovini ham anglatgan. Bir pul – qadrsiz, durustroq narsa xarid qilib bo'lmaydigan qora chaqani ifodalagani uchun ham, ko'chma ma'noda mulzam bo'lgan, uyatga qolgan odamga nisbatan obro'si bir pul bo'ldi, degan ibora ishlatilgan. Hozirgi vaqtda ham jonli tilda bu iborani uchratishimiz mumkin. Demak, baho o'lchov birliklari narx-navodagi muayyan qiymatni ifodalashdan tashqari ko'chma ma'noda ham qo'llanishi mumkin ekan. Shu boisdan tarjimon tarjima qilgan asaridagi baho o'lchov birligining qiymatini, qo'llanilgan o'rnini, bajarayotgan vazifasini hisobga olgan holda ish ko'rishi muqobillikka erishida muhim omillardan hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, pul qiymatini ifoda etuvchi o'lchov birliklari ham izoh va sharhlarga berilish orqali adekvat o'girilmagan. Garchi tarjimonlar bu o'rinda ingliz tili retseptori ehtiyojini hisobga olgan bo'lsalar-da, bu tadbir oqibatida kelib chiqadigan matn g'alizligini ko'zdan qochirganlar. Natijada pul qiymatini beruvchi o'lcham tarjimalarda to'la ifodalanmay qolgan. Bu jihatlar tarjima amaliyotiga kirishishdan oldin shu xalq tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlaridagi nozikliklarni to'la o'rganishga undaydi.

Ammo Leyden-Erskin, A.Beverij, V.Tekston tarjimalarining shunday ijobiy, pragmatik xususiyatlari ham borki, ularni umumlashtirib nashr ettirish Yevropa inglizabon o'quvchilariga "Boburnoma" va unda aks etgan o'lchov birliklariga oid teran tasvirlar mohiyatini anglash imkonini beradi.

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR:

1. Beveridge A.S., The Bābur-nāma in English (Memoirs of Babur), Translated from the Original Turki Text of Zahiruddin Muhammad Babur Padshah Ghazi by Annette, Susannah Beveridge. 2 Vols, – London, 1922; Repr, in one Volume, – London, 1969; – New Delhi, 1970; – Lahore, 1975. – P.134
2. Leyden J., W.Erskine. Memoirs of Zehired-din Muhammed Babur, Emperor of Hindustan.– Edinburg, 1826. – P.422

3. Zahiriddin Muhammad Bobur. «Boburnoma». – Toshkent: Sharq NMAK, 2002. – B.37.
4. The Baburnama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor, Translated, Edited, and, Annotated by Wheeler M., Thackston. – New York & Oxford, 1996. – P.121
5. Nazokat Jiyanova. “Boburnoma”da numerativ soʻzlar. Filol.f.nom. diss..avtoreferat. T.: 2010
6. Otajonov N. «Boburnoma» jahon adabiy jarayonida. Qiyosiy-tipologik tahlili. Filol. Fan. Dok. ... diss. – Toshkent, 1994. – B.224.
7. Fedorov A.V. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). – М.: Высшая школа, 1983. – S.134
8. Rahimov G'.Tarjima nazariyasi va amaliyoti. –Toshkent: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2016. – B.113.
9. Hakimova M. O'zbek tilida vaqt ma'noli lug'aviy birliklar va ularning matn shakllantirish imkoniyatlari. NDA. Farg'ona, 2004.
10. Qudratullaev H. “Boburnoma”ning adabiy-tarixiy va uslubiy tahlili, dok. diss..avtoref. –T.: -1998. – B.43
11. Xolmirzaev F. Xotira uyg'onsa go'zaldir. – T.: Fan, 2003. – 56 b.
12. Xolmanova Z. «Boburnoma» leksikasi. – Toshkent: Fan, 2007. – B.3.